

A FALUSI TÁRSADALOM VIZSGÁLATÁNAK LEHETŐSÉGEI A BIRTOKVISZONYOK TÜKRÉBEN

RAKITA ESZTER

Tanulmányomban a jobbágytársadalom megismerésének lehetőségeit szeretném elemezni a különböző földbirtoklással kapcsolatos források, köztük a kataszteri dokumentumok és az úrbéri peres iratok tükrében. Szeretnék kitérni az egyes forrástípusok előnyeire és hátrányaira, vizsgálatuk hasznosságára és arra is, hogy saját kutatásomban hogyan tudom őket hasznosítani, hangsúlyozva a forráskritika szerepének fontosságát. A tanulmány első részében az iratok keletkezésének történetét és a kutatással kapcsolatos problémákat tekintem át röviden, a második részben pedig konkrét példákon keresztül illusztrálom néhány forrás felhasználását, elsősorban forráskritikai szempontból. Ezek mellett még arra is kitérek, hogy az általam vizsgált Vecsés esetében milyen források állnak rendelkezésre, és milyen kérdések merülnek fel kutatásuk során.

A társadalomtörténet kutatásának egyik legfontosabb aspektusa a vagyoni helyzet és a birtokszerkezet feltárása. Az érdeklődés a téma kutatása iránt az 1960-as években nőtt meg igazán Magyarországon. Két nagy forráscsoport kutatása indult meg ekkor: a virilis jegyzékeké és a kataszteri iratoké. Mindkét irány ígéretesnek tűnt, közülük viszont csak az első vált széles körben kutatott forrássá, az utóbbi iránti lelkesedés hamar megcsappant. Ennek oka Kövér György szerint több problémában is keresendő. Egyrészt a kataszteri iratokhoz sokkal nehezebb volt hozzáférni. Míg a virilis jegyzékek sokszor megjelentek nyomtatásban, a kataszteri dokumentumok csak levéltárakban, vagy gyakran csak földhivatalokban voltak elérhetőek.¹ Ráadásul sok helyen hiányosak, mivel gyakori volt, hogy elvesztek, vagy megsemmisültek. Azokon a helyeken, ahol telekkönyv helyett egyéni birtokívlapok találhatóak – például épp Vecsés esetében – a levéltárosok elmondása szerint még olyan is előfordult, hogy mivel kifejezetten jó minőségű papírra készültek, az üres oldalakra ráírva újra felhasználták őket.

Másrészt nehezebb volt az adatok feldolgozása is. Ezekben a forrásokban nagyságrendekkel több név és számszerű adat szerepel, mint a virilisek listáin, ennek feldolgozása pedig rendkívül sok időt és energiát igényel. Kövér György itt még azt is megemlíti, hogy sokszor ennek a hatalmas adathalmaznak a feldolgozása nem szolgál annyi fontos információval, hogy egyáltalán „kifizetődő” legyen el-

---

¹ Kövér György: A politikatörténet „visszavétele”. *Actas* 2009/03. 148.

végezni.² Ezzel kapcsolatban például Kozári József így fogalmaz: „a kataszteri telekkönyvek, vagy birtokrészleti jegyzőkönyvek helyrajzi számok alapján egymást követő több ezer, nagyobb település esetén több tízezer vagy százezer adata joggal rettentí el a kutatót, de még a kataszteri, vagy egyéni birtokívek összesítéseiben szereplő óriási adathalmaz sem csábító, nem beszélve arról, hogy az utóbbiakból lényegesen kevesebb információ nyerhető”.³ Sokakat tehát épp a nagy adatmennyiség riasztott el a kataszteri telekkönyvekkel való foglalkozástól.

Ezeknél viszont talán még fontosabb ok lehetett, hogy a magyar történetírásban domináns politikatörténet, kissé elitista módon, sokáig nem volt kíváncsi a társadalom alsóbb rétegeinek történetére.⁴ Emiatt a virilis listák egyszerűen jobban illettek a hazai történetírásba. Bár akadtak komoly művelői (például olyan történészek, mint Szabad György,⁵ Für Lajos, Orosz István, vagy éppen Kozári József), de a kataszteri dokumentumok kutatása szélesebb körben mégis szinte törvénytelenül háttérbe szorult.⁶

Azonban fontos azt is megjegyezni, hogy még ha behatóbban foglalkoznak is velük, ezek a források önmagukban csak igen korlátozott értelmezésre adnak lehetőséget. Következésképpen a vidéki társadalom pontosabb megismeréséhez más forrásokat is be kell vonni a kutatásba. Ezzel a problémával igen alaposan és részletgazdagon foglalkozott Benda Gyula, aki Keszthely társadalmát rekonstruálta rendkívül aprólékos munkával az 1740 és 1849 közötti időszakban.⁷ Kutatási eredményeinek közlésében Benda Gyula a kvantitatív társadalomtudomány és a mikrotörténelem megközelítésmódjait ötvözi. A település társadalomtörténetének feldolgozása mellett a forrásokról és a forráskritikai eszközök alkalmazásáról is részletes és jól használható útmutatást ad. A kötetben több helyen kifejti például, hogy a források hiányosságai, pontatlanságai, vagy az adatok egymással való nehéz összevetetősége megköveteli, hogy több irányból is megközelítsük az adott kérdést, bármi is legyen a vizsgálat tárgya. Nála is megmutatkozik, hogy például a birtokszerkezet vizsgálatakor sem elég a szigorúan csak birtoklással kapcsolatos

² *Kövér Gy.*: *Visszavétel*. i. m. 148.

³ *Kozári József*: *Gyöngyös város földviszonyai a kataszteri telekkönyvek tükrében*. Történelmi Tanulmányok. Miskolc. 1999. 158.

⁴ *Kövér Gy.*: *Visszavétel*. i. m. 148.

⁵ Aki egyébként a források kutatási módszertanának alapköveit is lerakta. *Szabad György*: *A rendszeres kataszteri munkálatok agrártörténeti értékesítésével foglalkozó kísérletek célkitűzéseiről*. *Agrártörténeti Szemle*. 1966/1–2. 13–18.

⁶ *Várkonyi Péter – Hegedűs István*: *A történelmi Magyarország statisztikai adatforrásai*. EKF TDI Kiadványai. Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII. Módszertani tanulmányok. Eger. 2013. 49.

⁷ *Benda Gyula*: *Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban*. Keszthely társadalma, 1740–1849. Bp. 2008.

forrásokban kutatni, mert a kapott eredmény torz lesz. A birtokszerkezet ismerete mellett meg kell vizsgálni például az adózási iratokat (a fizetett földadó miatt), a lélekösszeírásokat, vagy mondjuk a hagyatéki dokumentumokat is, hogy árnyaltabbá tegyük a település birtokos rétegéről kapott képet.

Ebben a tanulmányban viszont ezekkel nem foglalkozom bővebben, hanem csak a különböző fölbirtokviszonyokat tükröző forrásokat veszem sorra, természetesen annak tudatában, hogy ezek önmagukban nem elegendők a teljes körű vizsgálat elvégzéséhez. Ilyen megkötések alkalmazása mellett foglalkozom a kataszteri iratokkal, az ideiglenes kataszterrel, a jobbágyfelszabadítás előtt készült telekkönyvekkel és birtokösszeírásokkal, valamint az úrbéri tagosítási perek irataival. Ezek közül elsőként a kataszteri iratokról és azok keletkezéséről szólnék kicsit bővebben.

Kozári József definícióját átvéve, kataszteren olyan hatósági felmérés alapján készült jegyzéket értünk, „*amely az adótárgyak részletes leírását és becslését, valamint az egyes adótárgyakból származtatható jövedelmeket tartja számon, s mint ilyen az adózás mértékének megállapítására szolgál*”.⁸ A ma ismeretes kataszteri felmérések az Osztrák Császárságban indultak el először, I. Ferenc uralkodásának idején, 1817-ben. Ekkor még csak a császári pátens jelent meg, amely elrendelte a munkálatokat. A tényleges eredményre egészen 1869-ig kellett várni. A felmérések elkészüléséig egy ideiglenes földadókatasztert léptettek életbe 1819-ben. A ténylegesen vizsgálható kataszteri dokumentumok a 19. század második felében keletkeztek. Céljuk a földadó kivetéséhez szükséges adóalap megteremtése volt. A kataszteri ideiglen rendeltetése pedig az volt, hogy a részletes felmérés elkészüléséig is legyen valamilyen alapja a földadó kivetésének. Magyarország területén a jobbágyfelszabadításig részletes kataszteri felmérésre nem került sor és ideiglenes kataszter sem készült.⁹

A kataszteri felmérések Magyarországon elsőként Ferenc József 1850. március 4-i császári parancsa értelmében vették kezdetüket 1853-ban. A munka 1860-ra fejeződött be és ennek eredményeképpen négyféle dokumentumtípus keletkezett. Sorrendben elsőként a kataszteri térképek készültek el, amelyen feltüntették a birtokok területét, helyrajzi számát, tulajdonosát és a művelési ágakat. Ezután következtek a birtokrészleti jegyzőkönyvek, majd a birtokok osztályba sorolása, végül pedig a maguk a kataszteri telekkönyvek.¹⁰ Ez utóbbiak tartalmazzák a legtöbb hasznos adatot: minden birtokrészlet helyrajzi számát, a tulajdonos nevét és lakcímét, a birtokban való tulajdonrészét, a földterület művelési ágát (például szántó, szőlő, rét stb.), kataszteri osztályát, a belőle származó tiszta jövedelmet, illetve

---

⁸ Kozári J.: Gyöngyös. i. m. 157.

⁹ Kozári J.: Gyöngyös. i. m. 157.

¹⁰ Kozári József: Szőlőföld Egerben az 1875. évi VII. törvénycikk alapján készült kataszteri telekkönyv tükrében. HSM TFK Tudományos Közlemények. 1978. 381.

azt, hogy melyik dűlőben található. A kataszteri tiszta jövedelem egyébként nem a tulajdonos valós jövedelmét jelentette, amit a telke után realizálni tudott, hanem egy, a termőföld átlagos jövedelmének és a gazdálkodás, illetve a szállítás költségeinek különbségéből kiszámolt mérőszám volt. Tulajdonképpen ez képezte a földadó alapját.¹¹ A telekkönyvekből helyenként, ahogy azt már korábban említettem, egyéni birtokívek formájában laponkénti kivonatok találhatóak, ugyanazzal az adattípussal és mennyiséggel. Ezek kutatása viszont problémásabb, mégpedig amiatt, hogy sokszor nehéz összeszedni a levéltáron belül különböző irategyüttesekben, vagy rosszabb esetben akár különböző levéltárakban elszórtan (!) található dokumentumokat, amelyek szükségesek lennének a település határának teljes feltérképezéséhez.

A felsorolt dokumentumok alkalmasak arra, hogy rekonstruáljuk a birtokszerkezetet, de mivel magukról a tulajdonosokról alig tartalmaznak adatot, ezért a társadalom birtokos rétegéről tulajdonképpen nem is tudunk belőlük tájékozódni. Emiatt írja többek között Kövér György is már idézett munkájában, hogy a feldolgozásba fektetett rengeteg munka csak korlátozott mértékben térül meg.¹² Az első kataszteri felmérés már befejezésekor is rengeteg vitát váltott ki, sokan nem voltak hajlandóak elfogadni az eredményeit, ezért 1875-ben a kormányzat újabb felmérés elvégzését rendelte el. Természetesen ez a több mint tíz éven át húzódó vizsgálat is szinte azonnal ellenkezést váltott ki a lakosság egy részében a fizetendő földadó alapjának (egyébként valóban) hibás kiszámolása miatt, ezért több módosítást és korrekciót is kellett rajta eszközölni.¹³

Kataszteri felmérés, illetve kataszteri ideiglen 1850 előtt tehát nem volt Magyarországon, a levéltárak fondjegyzékeiben mégis gyakran előfordulnak a 19. század első feléből származó telekkönyvek, földkönyvek, illetve birtokszerkezeti térképek. Ezek persze értelemszerűen még nem katasztrális holdat (1600 négyszögöl) használtak mértékegységként, hanem a regionálisan változó, általában 1200 és 1400 négyszögöl közé tehető úgynevezett „magyar holdat”.¹⁴ Éppen emiatt összevetésük problémás a későbbi kataszteri telekkönyvekkel és térképekkel, bár ez még néhány számítás elvégzésével orvosolható. Sokkal nagyobb probléma az, hogy ezek a régebbi dokumentumok sokszor nem pontos mérnöki felmérések eredményeképp születtek. Ezért csak megfelelő kritikával (és persze más forrásokkal összevetve) használhatók csak fel a kutatás során. A különbözőség és a

---

¹¹ *Für Lajos*: Kataszteri felvételek a csákvári uradalom területén. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1965–1966. évi közleményei. Bp. 1966. 15.

¹² *Kövér Gy.*: Politikatörténet. i. m. 148.

¹³ Pallas Nagy Lexikona, Kataszter szócikk. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/055/pc005598.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁴ Magyar Néprajzi Lexikon. Hold szócikk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1344.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

pontatlanság miatt veti fel Kövér György a tiszaezlári drámát és körülményeit feldolgozó művében, hogy sokszor nehéz azt eldönteni a területi változásokat vizsgálva, hogy a felmérések váltak-e pontosabbá, vagy valóban módosultak-e a művelt területek és a művelési ágak.¹⁵

Általában ilyen, korábról meglévő összeírásokat vett alapul például a jobbágyfelszabadítást követően készült kataszteri ideiglen is. Mivel azonban ezekkel az összeírásokkal több probléma is volt, így értelemszerűen ezek az ideiglenes kataszterek sem tekinthetők megbízható forrásoknak. Egyrészt sokszor az adatfelvétel valószínűleg a helyszínen történt. Ennek során a földtulajdonosok törekedtek arra, hogy minél kisebbnek tüntessék fel a földjeiket, hogy minél alacsonyabb adót kelljen majd fizetniük. Másrészt nagy probléma, hogy a kataszteri ideiglen kialakításakor ezeket a korábról származó adatokat rendszerint kritikátlanul, vagy csak hevenyészett vizsgálat után használták fel. Ezek miatt sok pontatlanság, vagy hozzávetőlegesen vizsgálható adat került be az ideiglenes kataszterbe. Ráadásul voltak olyan területek, amelyekről nem maradtak fenn ilyen, korábbi felmérésekből származó adatok. Ilyen esetekben sokszor csak a földesurak bemondásai alapján dolgoztak, vagy még rosszabb esetben csak nagyjából, ránézésre rajzoltak be birtokokat a térképekbe. Ez utóbbi eset főleg az úrbéres birtokokra volt igaz.¹⁶ Mégis hasznos források lehetnek akár az ilyen telekkönyvek is, mivel adnak egy viszonylagos képet a település birtokhelyzetéről az adott időpontból. A kataszteri ideiglen aztán később – részben talán pont ezek miatt – erős változtatási kényszernek volt kitéve (habár, mint arról korábban már szó volt, ugyanez elmondható a hivatalos kataszteri felmérések eredményeiről is).

Gazdag és fontos forráscsoportot jelentenek az úgynevezett úrbéri peres iratok is. Az úrbéri perek fogalma először a 18. században, a jobbágyok szabad költözési jogának visszaállítása kapcsán jelent meg. A perek tárgya az úrbéri birtokok rendezése volt, a földesurak és a jobbágyok egyaránt kezdeményezhették, de míg előbbieket egyénileg, addig utóbbiak csak kollektívan alkothattak peres felet.¹⁷ 1848-ig a peres döntésekben első fokon az úriszék volt illetékes. Ha az elsőfokú ítélettel a felek valamelyike nem értett egyet, akkor fellebbezni lehetett másodfokon a vármegyéhez, 1840 után pedig még tovább, a helytartótanácshoz.¹⁸ Az 1853-as úrbéri pátenis megjelenése után kezdődött el a birtokátrendezés tényleges megvalósítása. A vitás kérdések rendezésére megynként úgynevezett úrbéri törvényszékeket állítottak fel, amelyek első fokon voltak hivatottak dönteni az egykori

¹⁵ Kövér György: A tiszaezlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Bp. 2011. 111.

¹⁶ Kövér Gy.: Tiszaezlár. i. m. 111.

¹⁷ Pallas Nagy Lexikona. Urbéri per szócikk. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/103/pc010368.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

¹⁸ Magyar Néprajzi Lexikon. Urbéri per szócikk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1007.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

jobbágyok és földesurak között folyó perekben. Innen is lehetett fellebbezni, ilyen esetben az ügy előbb a kerületi, majd a Bécsben székelő legfőbb úrbéri törvényszék elé került.¹⁹

A perek során hatalmas iratanyag keletkezett, amely sok hasznos adatot tartalmazhat a kutató számára. Ugyanis a panaszleveleken és bírósági határozatokon kívül gyakran jobbágyösszeírások, zsellérnévjegyzékek, birtoklajstromok is találhatóak az anyagban. Ezek, ahogy egyébként a telekkönyvek is, mind egy-egy pillanatképet rögzítenek az adott település lakosságáról, vagy birtokszerkezeti állásáról.

Az eddig felsorolt források legtöbbjét saját kutatásomban is használok. Segítségükkel a gazdasági és társadalmi folyamatokat vizsgálom Vecsés példáján keresztül. A továbbiakban röviden Vecsésről és a szóban forgó források keletkezéséről szólnék.

Vecsés a török megszállás következtében több mint száz éven át puszta volt. Éppen emiatt a Mária Terézia úrbéri rendelete alapján készült urbáriumban még nem is szerepel. Az úrbérrendezés 1767 és 1774 között az egész ország területén végbement, Grassalkovich Antal viszont ennél később, csak 1786-ban telepítette újra a falut. Sok település birtokszerkezeti vizsgálatának esetében alapvető források az urbáriumok, hiszen a rendelet egységesítette az úrbéri viszonyokat: szabályozta a jobbágytelkek részeit és nagyságát, egységesítette a kusza mértékegységrendszert, kategorizálta az úrbéres népséget, stb. S mivel a szűkebben vett Magyarország 44 vármegyéjében mintegy 7 600 községet és több mint félmillió úrbéres családot érintett,²⁰ igen gazdag forrásanyag keletkezett a rendezés nyomán. Vecsésről azonban csak Ecsér urbáriumból tudhatunk meg információkat, méghozzá azt, hogy a területet az ecséri parasztok 150 Ft-ért árendálták és használták legelőként.²¹

A telepítéskor Vecsésre a környező falvakból, Ecserről, Maglódról, Soroksárról, Dunaharasztaból, Taksonyból és Nagykovácsiról érkeztek telepesek. Erről a „lakosságátömlésről” az úgynevezett *telepítési szerződés* tanúskodik, amely 1786. június 14-én jelent meg Grassalkovich Antal herceg hirdetményeként, és ami egyben Vecsés község új alapokmányává is vált. A telepítési szerződések egyébként igen elterjedtek voltak a korszakban. Az úrbéri szerződésektől az különböztette meg őket, hogy nem személyre szóltak, hanem kollektív jellegűek voltak, azaz minden kedvezmény és kötelezettség egyformán vonatkozott a telepesekre. A telepítési szerződést kötött falvak bizonyos téren kedvezőbb, más téren kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek, mint az úrbéri tabellával rendelkezők.

¹⁹ Magyar Néprajzi Lexikon. Úrbéri per szócikk. i. m.

²⁰ Magyarország története. Főszerk. Romsics Ignác. Bp. 2010. 524.

²¹ Müller Veronika: Vecsés újratelepítése és reformkori fejlődése 1686–1847. In: Vecsés története. Szerk. Lakatos Ernő. Vecsés. 1986. 65.

Vecsés telepítési szerződésében 50 jobbágycsaládot neveznek meg, amelyek közül többen a letelepítés után évszázadokon át a község lakosságának társadalmilag és gazdaságilag aktív részét képezték. Az újratelepítéskor Vecsés területét ötven egész házhelyre mérték fel, amelyek egyenként 1 hold méretű belső telket jelentettek. A dokumentum²² részletezi a településen kimérendő, földművelésre használandó parcellák mennyiségét, elhelyezkedését, a különböző földtípusok és dűlők szerinti elosztásban. Egy telek szélessége 2 286 méter, hossza 189 méter volt.²³ A belső telkekhez járt még 24 hold szántó és 8 hold rét is, a település határában lévő dűlőkön. Közös földként legelőt, kenderföldet és nádast is kaptak, szőlőt viszont nem. Utóbbihoz csak 1812-ben jutott a község, amikor „*kijárta a község jegyzője, hogy a keresztúri részen szőlőskertet kapjanak*”.²⁴ Ennek meglétét azonban a levéltárban talált források eddig nem igazolták.

A telepítési szerződéssel egyébként az volt az alapvető probléma, hogy nem határozta meg pontosan sem a közös legelő, sem a majorsági legelő nagyságát és pontos helyét sem. Ez később még sok problémához vezetett a földesúr és a jobbágyok/zsellérek között.²⁵ A gödöllői uradalomhoz tartozó Vecsés egyébként – Kartal, Örkény, Kakucs és Tatárszentgyörgy falvak mellett – a Grassalkovich Antal-féle újratelepítések utolsó (1783 és 1787 közötti) hullámaához tartozott, melynek során tulajdonképpen a korábbi telepítések után „fölslegessé vált” lakosság (nincstelenek, második nemzedék) számára kínáltak letelepedési lehetőséget.²⁶

A település történetéről egyébként már több kisebb–nagyobb terjedelmű tanulmány és könyv is született. Ilyen volt például a már idézett Bilkei Gorzó János-féle összegzés 1938-ból, vagy az 1961-ben, Hetényi Rezső szerkesztésében Vecsésen megjelent „*Vecsés község 175 éves. Vecsés története 1786–1961*”²⁷ című rövid, tömör monografikus jellegű összefoglaló munka. Ez utóbbi könyv erősen marxista hangvételű, de viszonylag jó összefoglalást ad a település huszadik század előtti történetéről, a későbbi időszakról szóló részt leginkább a helyi- és környékbeli munkásmozgalomnak szenteli. Ezeknél sokkal bővebb és kiforrottabb munka az 1986-os, Lakatos Ernő (a Pest Megyei Levéltár akkori igazgatója) szerkesztésével készült *Vecsés története*.²⁸ A település történetét korszakonként külön tanul-

---

²² A dokumentumot közli pl.: *Müller V.*: Újratelepítés. i. m. 67–69.

²³ *Müller V.*: Újratelepítés. i. m. 69.

²⁴ *Bilkei Gorzó János*: Vecsés nagyközség története különös tekintettel a 150 év előtti telepítésre (1786–1936). Monor. 1938. 53.

²⁵ *Müller V.*: Újratelepítés. i. m. 70.

²⁶ *Müller V.*: Újratelepítés. i. m. 67.

²⁷ *Vecsés község 175 éves. Vecsés története 1786–1861*. Szerk. Hetényi Rezső. Vecsés. 1961.

²⁸ *Vecsés*. Szerk. Lakatos E. 1986. i. m.

mányok dolgozzák fel. A kötet gazdag forrásanyagot dolgoz fel és természetesen szemléletében is sokkal modernebb, mint 1961-es elődje.

A szerzők ugyan széles forrásbázisra támaszkodtak, dolgoztak például sok más egyéb között az úrbéri peres iratokkal is, de azok felhasználása során csak kvantitatív módszereket alkalmaztak. A forrásokat sokszor mindössze a társadalmi rétegek számszerűsítésére használták, mélyebb elemzéseket, például korrelációs vizsgálatokat nem végeztek – bár ez nem róható fel nekik, mivel akkoriban a magyar történetírásban még nem volt „divatban” —, és azóta sem végzett még senki. Mindemellett az eddig megjelent művek elsősorban helytörténeti jellegűek, társadalomtörténeti vonatkozásokkal csak érintőlegesen foglalkoznak. Kutatásom során ilyesfajta vizsgálatokat is szeretnék elvégezni, ezzel mintegy pótolva az eddigi hiányosságokat ezen a téren.

Az tanulmány további részében az eddig megtalált és feldolgozás alá vett források alapján szeretnék néhány szót ejteni Vecsés birtoklási szerkezetéről a 18–19. században. Ennek során a források problémáira is szeretnék rámutatni.

1790-ben, vagyis négy évvel a Grassalkovich-féle újratelepítés után a település az eredeti 50 egész telek helyett már 48 egész és 4 féltelkes gazdát, valamint 18 zsellért számlált.²⁹ Házas zsellér viszonylag kevés volt közöttük. Ők évi 18 nap robottal és egy forint füstpénzzel tartoztak a földesúrnak. Házhelyeik 800 négyszögöl körül mozogtak. A közös legelőket korlátozott arányban használhatták. Nagyobb számban voltak közöttük a házatlan zsellérek, akik általában gazdagabb jobbágyoknál laktak és napszámban dolgoztak. Speciális helyzetű réteg volt a taxások csoportja, akik járatosak voltak valamilyen mesterségben, így „szakmájukban” dolgozhattak, mentesültek a robot alól, azonban munkájuk után adót (taxát) kellett fizetniük. Ez a réteg felelt meg Vecsésen a kézművességnek.³⁰ A föld összterülete gyakorlatilag nem sokat változott a későbbi évtizedekben sem, de a lakosság száma eleinte a zselléresedés, majd a betelepülések miatt egyre gyarapodott, végig a 19. század folyamán. Ez tűnik ki a vizsgált forrásokból is.

Vecsésen a legkorábbi telekkönyv 1841-ből származik.³¹ A források tanúsága szerint ez egy pontos felmérés alapján készült dokumentum. A telekkönyv az 1844-ben készült földkönyvvel³² együtt hiteles képet adhat a település állapotáról 1840-es évek első felét illetően. Az ezek alapján készült térképet Somody Károly

---

²⁹ Müller V.: Újratelepítés. i. m. 69. A tanulmány itt nem nevez meg levéltári forrást, ahonnan ez az adat származhat, helyette a következő munkára hivatkozik: Wellmann Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása 1770–1815. Bp. 1933. 46. A forrás e munka hivatkozásai között lehet visszakereshető, de a kötetet jelen tanulmány leadásáig egyelőre nem sikerült kézhez kapnom.

³⁰ Müller V.: Újratelepítés. i. m. 86.

³¹ Pest Megyei Levéltár (PML) V. 165/c. 246. kötet: Vecsés telekkönyve 1841.

³² PML IV. 165/c. 247. kötet: Vecsés földkönyve 1844.

uradalmi mérnök készítette, és hitelesítésére 1846. május 11-én került sor.³³ A telekkönyvből az derül ki, hogy 1841-ben már 43 egész és 14 féltelkes jobbágycsalád élt a településen. Emellett 171 zsellér és 11 taxás név szerinti felsorolása is megtalálható még a forrásban. Az uraság legelőjét, az úgynevezett „Birkajárást” ideiglenesen a jobbágyok rendelkezésére bocsátotta.³⁴

A következő táblázat a földterület mennyiségének művelési ágak szerinti megoszlását ábrázolja az 1841-es telekkönyv adatai alapján.

Művelési ág	Szántók	Kaszálók	Káposztaföldek	Kenderföldek
Terület (hold)	1 302,51	427,374	15,76	19,68

1. táblázat: A földterület megoszlása művelési ágak szerint 1841-ben

A táblázaton látszik, hogy a jobbágyok kezén összesen 1 302,51 holdnyi szántóföld volt, összesen 7 dűlőn. Kaszálójuk összesen 427,37 hold volt, míg a káposztaföldek 15,76, a kenderföldek pedig 19,68 holdat tettek ki. A telekkönyvből hiányoznak a zsellérek birtokai, illetve a legelőállomány is. A telekkönyv, a földkönyv és a hozzájuk tartozó térkép önmagában még igen kevés volna a birtokállomány állapotának felvázolásához a 19. század folyamán. Emiatt érdemes szót ejteni az úrbéri tagosítási peres iratok csoportjáról.

A település társadalmi összetételének fontos forrásai még a már korábban is említett úrbéri iratok között található úrbéri tabellák. Ezeket általában mindenütt az urbáriumhoz csatolták, és tartalmazták a földesúr, a jobbágyok, a zsellérek nevét, telekállományukat, a belső telkek kiterjedését, valamint az éves szolgáltatások mennyiségét és összetételét.³⁵ Az úrbéri peres iratok keletkezésének oka Vecsés esetében – mint az már korábban is felmerült – az volt, hogy a 18–19. század során a lakosság rohamosan növekedett, a község területe viszont változatlan maradt. Ez elkerülhetetlenül feszültségekhez vezetett a különböző társadalmi csoportok, azaz tulajdonképpen a földesúr és a falubeliek között. A viták elsimítására 1816-ban kezdődött meg az úrbéri perek sorozata, amely egészen 1862-ig elhúzódott. 1816-ban a vecsési jobbágyok az úriszékhez fordultak panaszaiikkal, melyek lényeges pontjai a közös legelők árendásoknak való kiadása, a tisztartó

³³ PMU 052. Vecsés szerződéses helység térképe.

³⁴ PML IV. 165/c. 247. Földkönyv.

³⁵ A Pallas Nagy Lexikona. Úrbérrendezés szócikk. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-1010.html> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

késedelmes munkavégzése, s ennek okán a betakarítás elhúzódása, illetve a zsellérek kizsákmányolása voltak.

Az iratsomóban található úrbéri tabellák és lajstromok sok hasznos adattal szolgálnak a kutatáshoz. Ilyen listák találhatóak például 1821-ből és 1847-ből is.³⁶ A vecsési jobbágyok birtokaira és kötelezettségeire vonatkozó adatokat névszerinti bontásban 1786 után először az 1821-es úrbéri tabellában találhatunk. Eszerint 1821-ben már nem 50, hanem 57 telepes jobbágy élt a községben, ebből 43 volt az egész telkes és 14 a féltelkes gazda. Rajtuk kívül 71 házas zsellér nevét tartalmazza még a lista. Az összeírásban az 50 alapító család közül már csak 9 található meg. Ebből 7 család német, egy–egy pedig magyar, illetve szlovák volt.

Az 1847-ben készült úrbéri lajstrom összesen 57 fő jobbágyot és 182 fő zsellért említ. Közülük továbbra is 11-en voltak taxások. A házhelyek 400 négyszögöl és egy hold között mozogtak. A zsellérek évi 1 forinttal és 18 nap „kézi napszámmal” tartoztak a földesúrnak, a taxások 6 forintot voltak kötelesek fizetni évente.

A telepítési szerződés, az 1821-es úrbéri tabella, az 1841-es telekkönyv és az 1847-es úrbéri lajstrom összevetésével kirajzolódik egy bizonyos kép a település birtoklási viszonyairól ebben az időszakban.

	1786	1790	1821	1841	1847
Egésztelkes	50	48	43	43	43
Féltelkes	0	4	14	14	14
Zsellér	0	18	71	171	182
Taxás	0	?	?	11	11

2. táblázat: A jobbágyok száma Vecsésen az egyes források szerint

Ennek összegző táblázata a fenti ábrán látható. Itt megmutatkozik például a zsellérek számának növekedése az eltelt több mint hatvan év során. Látható, hogy az 1786-os újratelepítéskor 50 egész telekkel induló faluban a birtokelaprózódás már négy évvel később megmutatkozik. 1821-re egy stabil helyzet látszik kialakulni, ami aztán az 1847-es forrásig nem is mutat változást, az egész- és féltelkes jobbágyok száma 43, illetve 14 marad. A zsellérek száma 1841-re áll be az időszakos csúcsára, a taxásokat illetően pedig 1841-ig nincs is pontos adatunk. Nincsenek még megemlítve a házatlan zsellérek sem, akik mint tudjuk, a 18. század végén még a jobbágyok házaiban laktak. Világosan látható tehát, hogy

³⁶ PML IV. 165/a. 83. doboz: A vecsési úrbéri perek iratai 1768–1867.

e néhány forrás megvizsgálása inkább generálja, mintsem megválaszolná a kérdéseket. Rájuk alapozva viszont tulajdonképpen megvalósítható a tanulmány célja, a kérdésfelvetés.

A taxások száma az eltelt mintegy hatvan évben nem sokat változott. Nyitott kérdés, hiszen a vizsgált forrásokból nem derül ki, hogy milyen foglalkozást űztek. Ezen kívül például forráskritikai kérdéseket vet fel az, hogy az egésztelkes jobbágyok, illetve a zsellérek száma a források szerint 1821 és 1847 között nem változott. Lehet, hogy a források pontatlanok ezen a téren, hiszen amint láthattuk, az úrbéri lajstrom esetében már kiderült, hogy a névsort nagy valószínűséggel az 1841-es telekkönyvből másolták ki. A felmerülő kérdések megválaszolásához további kutatás szükséges, amelyben szélesíteni kell a vizsgálatba bevont források körét.

Érdekes lehet még összevetni az eddig közölt eredményeket a Fényes Elek által közölt népességi adatokkal. Munkájában Fényes valószínűleg felhasználta az imént bemutatott forrásokat, valamint az 1842-es canonica visitatiót is. 1851-es művében például 41 egész telket említ, ami illik az előző táblázatban ábrázolt tendenciába.³⁷ Magyarország geográfiai szótárában Vecsést Pest megyei német faluként határozza meg. A lakosságot a következő táblázatban ábrázoltak szerint írja le.

Római katolikus	Evangélikus	Zsidó	Összesen
1 109	38	12	1 159

3. táblázat: *Vecsés lakossága felekezetek szerint Fényes Elek 1851-es adatai alapján*

Fényes Elek tehát összesen 1 159 főt tartott számon Vecsésen 1851-ben. Ez persze jóval több, mint ahány főt az 1847-es lajstromból összeszámolhatunk. Ezekről az emberekről viszont nyilvánvalóan a földbirtoklással kapcsolatos forrásokból szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Nem ismerjük a foglalkozásukat, nem tudjuk hányan éltek egy háztartásban, nem ismerjük kapcsolatrendszereiket, szokásaikat stb. Ezért is fontos, hogy a társadalomtörténeti kutatás más forrásait is bevonjuk és együttesen elemezzük, hogy teljesebb képet kapjunk a vidéki társadalomról.

Az eddigieket összefoglalva tehát elmondható, hogy a birtokszerkezettel kapcsolatos anyagoknak rendkívül sok hiányossága van. Egyrészt keletkezésük körülményei bizonytalanok lehetnek. Vecsés esetében ugyan hitelesített telekkönyv

³⁷ *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. <http://www.fsze.hu/digit-doc/fenyess/> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 15.)

áll rendelkezésre, ám ennek adatait sem szabad kritika nélkül elfogadni. Másrészt azt sem szabad elfeledni, hogy még a valószínűsíthetően pontos adatokat tartalmazó források is, minden precizitásuk ellenére csak egy adott pillanatban fennálló helyzetet tükröznek. Emellett legtöbbször különbözőségeik (mint például a mértékegységek területen-, vagy korszakonkénti változásai) miatt nem is vethetők össze teljes biztonsággal. Így csak korlátozottan alkalmasak a társadalmi folyamatok (például birtokszerkezet-változás) bemutatására.

Sokszor az is problémát jelent a birtokszerkezet vizsgálatakor (főleg a jobbagyfelszabadítás után), hogy nem derül ki a forrásokból, hogy a földet birtokló személy művelte-e a földet, és valóban abból élt-e. Mint már említettem, a kataszteri tiszta jövedelem például csak azt mutatja meg, hogy a tulajdonosnak mennyi jövedelme lehetett a birtokolt földjei után, azt viszont már nem, hogy valójában ebből mennyit tudott realizálni. Ezen kívül azt sem tudhatjuk meg, hogy a földjeiken kívül voltak-e más bevételi forrásaik. Végeztek-e valamilyen polgári foglalkozást, vagy esetleg például nyugdíjasok, életjáradékosok voltak-e, akiknek a földművelés csak mellékkereseti lehetőség volt-e. Ezek mind olyan kérdések, amelyekre nem lehet választ találni, ha a birtokszerkezettel kapcsolatos iratokat csak önmagukban használva próbáljuk meg rekonstruálni egy vidéki település társadalmi összetételét.

Ezek a problémák tehát részben kiküszöbölhetőek lennének további források bevonásával. Ilyenek például a különböző adózással kapcsolatos dokumentumok (adóösszeírások, adófükönyvek), vagy a felekezeti és állami anyakönyvek. A matrikulák alapján például családrekonstrukció segítségével feltárhatjuk a birtoköröklés rendjét, illetőleg nagyon hasznosak a demográfiai és életmódkutatások lefolytatásában is. Az adóösszeírások, adófükönyvek pedig alkalmasak arra, hogy a foglalkozásszerkezet változásait is elemezzük, illetve egyének életpályáját is megpróbálhatjuk követni általuk. Ha a földadót fizetők körét összevethetjük a telekkönyvek, illetve az úrbéri tabellák, vagy lajstromok névsoraival, az egyező nevek segítségével a forrásokból készített adatbázisok összekapcsolhatóvá válnak. Így megkönnyíthetők az átfogó vizsgálatok, ha pedig az anyakönyvek adatait is hozzájuk csatoljuk, a település társadalmának egészére vonatkozóan is végezhetünk elemzéseket.

Az eddigiek összegzéseként talán annyi mondható el, hogy a kataszteri dokumentumokkal és más, a birtokviszonyok feltárására alkalmas forrásokkal mindenképpen érdemes foglalkozni, de önmagukban könnyen félreinformálhatják kutatójukat. A hatalmas munkaigény manapság, az informatika korában már nem jelent akkora problémát, mint néhány évvel/évtizeddel ezelőtt. A feldolgozást megkönnyítik a táblázat- és adatbázis-kezelő programok és a statisztikai elemző alkalmazások. Térinformatikai szoftverek segítségével pedig ma már a kataszteri térképek és a telekkönyvi adatok összekapcsolása is lehetségessé vált, egy éppen

az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Intézetében kidolgozott új módszer segítségével.³⁸

A források tartalma talán sokszor önmagában nem kecsegtet komoly kutatási eredményekkel, de ahogy egyre több forrást vonunk be a vizsgálatba, az adatok is egyre inkább értelmet nyernek. Ugyanígy van ez Vecsés esetében is. Ahogyan azt a példák alapján láthattuk, a telekkönyv és az úrbéri peres iratok között talált jobbágylisták így, önmagukban kiragadva és vizsgálva sokkal inkább csak felvetik a kérdéseket ahelyett, hogy megválaszolnák azokat. A válaszokat az anyakönyvek, a különböző adózási dokumentumok, hagyatéki leltárok és további források fogják megadni, amelyek a kutatás következő szakaszaiban egymás után feldolgozás alá kerülnek. A földbirtoklás viszonyainak feltárása viszont mindehhez nagyon jó alapot nyújthat, így ennek elvégzése nemcsak érdemes, hanem egyenesen elengedhetetlen.

---

³⁸ *Várkonyi – Hegedűs*: Statisztikai adatforrások. i. m. 49.